

שתי הערות בדברי רבי חיים מבריסק בהלכות תפילה

א. הגאון ר' חיים מבריסק זצ"ל בחידושיו על הרמב"ם בפרק רביעי מהלכות תפילה מחדש שישנן שתי כוונות בתפילה: כוונת עמידה לפני ה', וכוונת פירוש המילים. על פי חידושו זה מיישב הגר"ח סתירה לכאורה מפורסמת בין דברי הרמב"ם בהל' תפילה פרק ד הל' א והל' טו, שם משמע בפשטות שהכוונה מעכבת בכל התפילה, לבין דבריו בפרק י הל' א, שם כותב הרמב"ם בפירוש שהכוונה מעכבת רק בברכה הראשונה – ברכת אבות¹. ומסביר הגר"ח שהכוונה שהוא עומד לפני ה' אכן מעכבת בכל משך תפילת העמידה, שכן אמירת מילים שלא מתוך מודעות שהמתפלל עומד לפני ה' אין זו 'תפילה', כי כל מהותה של התפילה הינה דיבור לפני המלך, ואם כוונה זו אינה קיימת זו אינה תפילה כלל. ולפי זה ברכות שאמרן ללא כוונה חשוב הדבר כאילו לא נאמרו, והוא כמתעסק בעלמא. לעומת זאת הכוונה השניה, כוונת פירוש המילים, היא הלכה פרטית בברכת אבות (וכן בפסוק ראשון של קריאת שמע), כי היעדר תשומת לב למילות התפילה אינו מפקיע שם 'תפילה' מהאומר; אדם שאומר את מילות התפילה מתוך תחושה שהוא עומד לפני מלכו של עולם יוצא ידי חובה בדיעבד גם אם לא התרכז בתוכנו, כי התקיים עיקר עניין התפילה².

1 וכיוצא ב עיין בלח"מ הל' תפילה פ"ד הט"ו, שהקשה על דברי הרמב"ם שם מדוע לא הזכיר את דברי הגמ' (ברכות לד, ב) שאם יכול לכוון רק באחת מהן (אבות) יכוון בה ויצא יד"ח. אומנם מדברי מרן הכס"מ בשני הפרקים הנ"ל נראה שלמד שאין כאן סתירה, ובאמת הרמב"ם בפרק ד סמך על מה שכתב בפרק י; עיי"ש בפרק ד הט"ו שמביא מקור לדברי הרמב"ם בחיוב לחזור ולהתפלל אם לא כיוון בגמ' ברכות ל, ב, ובפרק י מצוין למקור שכתב בפרק ד. וכיוצא בזה כתב הגאון החזו"א בגליונותיו לחידושי הגר"ח: "ולולי דברי הגאון ז"ל יש לומר דהר"מ בפ"ד בעיקר התפילה איירי ועניינה, אבל שיעור שחייבו חכמים לעכב פירש בפרק י", עיי"ש. ומשמע מהחזו"א שם שהכוונה המעכבת (שעליה דיבר הרמב"ם) היא רק כוונת פירוש המילים, אבל הכוונה השניה שכתב הגר"ח איננה מעכבת בדיעבד, עיי"ש. וע"ע במש"כ הגר"ד סולובייצ'יק ב'איש האמונה' (עמ' 35–34 הע' 26), ומשמע שהבין את דעת הרמב"ם באופן דומה; אלא שלכאורה הבין שהכוונה הנדרשת בברכה הראשונה היא (גם) הכוונה השניה שכתב הגר"ח: "מושג הכוונה ביחס לתפילה אינו דומה למושג הכוונה במצוות אחרות, כי הכוונה בתפילה איננה תוספת חיצונית אלא עצם התפילה ממש... ההלכה התחשבה בחולשה האנושית ואי היכולת לשקוע בתודעת ברית במשך זמן רב, ומתוך אהדה למתפלל שאינו מסוגל להתמיד בכוונה מתמדת היא יישמה את הכוונה בברכה הראשונה של התפילה". עיי"ש.

הגרש"ז אירבך זצ"ל במנחת שלמה³ מקשה על דברי הגר"ח שבהיעדר כוונת עמידה לפני המלך נחשב כמתעסק בעלמא, מגמרא מפורשת במסכת ברכות (טז, א) שנפסקה בשו"ע (סי' סד סעיף ד), שאדם שמסתפק באמצע אמירת קריאת שמע היכן הוא נמצא חוזר לפסוק הראשון, אך אם הוא זוכר שאמר "וכתבתם" הוא חוזר ל"וכתבתם" שבסוף הפרק הראשון; והרי אדם שאינו יודע היכן הוא נמצא בקריאת שמע ניתן להניח שאמירתו את המילים הייתה כמתעסק בעלמא, ואעפ"כ מה שקרא (עד 'וכתבתם' הראשון) עולה לו למצות קריאת שמע, למרות שיש צורך לכוון בכל מצווה שעושים לשם קיום מצות עשה (כמבואר בשו"ע סי' ס סעיף ד)! רואים מכאן שגם כשקרא כמתעסק בעלמא, מ"מ כיוון שהתחיל לקרוא קריאת שמע בכוונה אנו קובעים לגבי המשך קריאתו ש"סתמא לשמה"; אם כן אותו דבר צריך לכאורה לומר לגבי תפילת העמידה, שכיוון שהתחיל את התפילה בכוונה אף אם ממשיך אותה כמתעסק נאמר "סתמא לשמה" ויצא ידי חובה, שלא כתירוצו של הגר"ח!

אומנם בניגוד לדברי הגרש"ז, קיימת הוכחה ברורה לכך שאדם ש"חולם" באמצע התפילה או באמצע קריאת שמע לא נחשב כלל כ'מתעסק'. הגמרא במס' שבת יב, ב מביאה ברייתא שאסור לקרות בשבת לאור הנר, ושם מובא מעשה בר' ישמעאל בן אלישע שאמר 'אני אקרא ולא אטה', ופעם אחת קרא וביקש להטות, אמר 'כמה גדולים דברי חכמים שאמרו לא יקרא לאור הנר'. ובהמשך: "רבי נתן אומר: קרא והיטה, וכתב על פנקסו אני ישמעאל בן אלישע קריתי והיטתי נר בשבת, לכשייבנה בית המקדש אביא חטאת שמינה".

על מה מדובר כאן? ר' ישמעאל בן אלישע היה מרוכז בלימודו, ומבלי משים היטה מעט את הנר כדי שהלהבה תגדל והוא יוכל לראות יותר טוב את הכתוב. לכאורה זהו בדיוק מקרה של 'מתעסק'; מדוע עליו להביא קרבן חטאת כשוגג, הרי מתעסק פטור מקרבן; אלא על כורחך שלא נחשב 'מתעסק' כאשר עושה מעשה מבלי משים עם כוונה קלושה, והמעשה במקרה זה לכל הדעות אכן מיוחס אליו. לפי זה צריך לומר ש'מתעסק' שפטור הוא רק מי שעושה מעשה כאשר אינו מודע כלל לביצוע הפעולה, כמו אדם שיוצא לרשות הרבים עם חפץ בכיסו וכלל אינו יודע מכך שנמצא משהו בכיסו ושהוא מוציא לרשות הרשות, או מי שנתכוון לחתוך את התלוש ולמעשה התברר שחתך את המחובר וכד'⁴.

אשר על כן צריך לומר שדברי הגר"ח שאדם אינו יוצא ידי חובת תפילה כאשר אינו מרוכז אינם נובעים מצד דין מתעסק הכללי, שהמעשה לא מיוחס אליו כלל כאשר הוא 'מתעסק', אלא זו הלכה פרטית בהלכות תפילה. אדם שהתפלל ללא הכוונה הבסיסית של עמידה לפני ה' לא ביצע "מעשה תפילה" כלל, התורה אמרה

3 ח"א סי' א אות ב, והובאו הדברים גם בהליכות שלמה (תפילה) במילואים סי' יג. ועיי"ש במש"כ ליישב את קושיית החזו"א מדברי התוס' בשם הירושלמי.

4 ועי' בדברי החזו"א שם שכתב: "וכל אדם שעומד להתפלל לא שייך בו מתעסק, דלעולם יש בו ידיעה כחה שהוא תפילה לפניו יתברך, אלא שאין לבו ער כל כד" וכו'.

להתפלל – והוא לא התפלל אלא רק דיבר דיבורים בעלמא⁵, ולעניין תפילה, ורק לעניין תפילה, אדם כזה הוא כמתעסק שלא עשה מעשה כלל, כי לא עשה את המעשה שהתורה ציוותה עליו לעשות⁶. במקרה כזה אכן לא שייך לומר "סתמא לשמה" – סוף סוף בברכות שלא כיוון בהן לא התקיימה כלל "עבודה שבלב", כי הוא לא דיבר את דבריו מתוך מודעות לכך שהוא עומד לפני ה'.

אמנם לעומת זאת בקריאת שמע אכן המצוה היא עקימת השפתיים, "לקרות", כפי שמפורש במניין המצוות הקצר שבראש הלכות קריית שמע ברמב"ם. האדם שקרא – גם אם 'חלם' – מעשה הקריאה אכן מיוחס אליו וכפי שהוכח מהגמרא בשבת הנ"ל, וא"כ קיים את המצוה. אלא שהיה מקום לומר שיהיה חסרון בקיום המצוה מתוך שלא התכווין לקיום מצוות עשה, קמ"ל השו"ע בס"ד שלעניין זה שפיר יש לומר "סתמא לשמה"; כשאדם ניגש לעשות מצוה, ומתחילה מכוון שעושה לשם מצות עשה, גם המשך פעולת המצוה נמשך אחר דעתו הראשונה.

ב. הראי"ה קוק זצ"ל בפרקים שבראש סידור עולת ראייה⁷ כותב שהתפילה הינה ביטוי לכמיהה תמידית של הנשמה, ובלשונו: "הנשמה תמיד מתפללת". דהיינו, לאדם יש תמיד כמיהה פנימית לידבק בה', והפסגה של כמיהה זו נמצאת בתפילה. התפילה כביטוי של דבקות בה'.

גם לגבי הכוונה שמחדש הגר"ח ניתן לומר דברים דומים. האדם אמור לחיות מתוך תחושה תמידית של "עמידה לפני ה'". "שיויתי ה' לנגדי תמיד הוא כלל גדול במעלות הצדיקים העומדים לפני האלוקים. כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו כשישבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול וכו', כל שכן כשישבים האדם אל ליבו שהמלך הגדול הקב"ה אשר מלא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה במעשיו... מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד השי"ת ובושתו ממנו תמיד" (הרמ"א בתחילת שולחן ערוך אורח חיים). והשיא של כוונה זו הוא בזמן התפילה, אז כל ישותו מכוונת לכך שהוא עומד ומדבר לפני מלכו של עולם⁸. התפילה כביטוי של ידיעת ה'.

5 ולהטעים את הדבר עוד – יעויין בדברי הרמב"ם במנין המצוות שבריש הל' תפילה, שם מגדיר הרמב"ם את המצוה "לעבוד את ה' בכל יום בתפילה"; עיקר מהות עניין התפילה הוא ה"עבודה שבלב", ועקימת השפתיים היא רק הביטוי המעשי של עבודה זו, וא"כ בהיעדר הכוונה הרי ש"העיקר חסר מן הספר", והאדם כלל לא ביצע את הפעולה אותה ציוותה עליו התורה לעשות.

6 והמעייין יראה שכן הוא דקדוק לשון הגר"ח: "ונראה שכוונה זו אינה מדין כוונה, רק שהיא מעצם מעשה התפילה, ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפילה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה".

7 ח"א עמ' יא.

8 עיין רמב"ם הל' תפילה פ"ד הט"ז: 'כיצד היא הכוונה, שיפנה לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה'. ופ"ה ה"ד: 'תיקון הגוף כיצד, כשהוא עומד בתפילה צריך לכוון את רגליו זו בצד זו, ונותן עיניו למטה כאילו הוא מביט לארץ ויהיה לבו פנוי למעלה כאילו הוא עומד בשמים. ומניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית, ועומד

למעשה אפשר לומר ששלוש הכוונות שהזכרנו (עמידה לפני המלך, פירוש המילים, דבקות בה') הינן שלוש מעלות של סולם שניתן לעלות בו בעבודת התפילה: הכוונה הבסיסית והיסודית ביותר היא הכוונה הכללית של עמידה לפני ה', הכוונה שמעליה היא פירוש המילים – להבין היטב את מילות התפילה ולכוון באמירת כל מילה ובקשה (להבין מה אומר ואכן להתכוון למה שאומר), ומכאן יתעלה לשיא שבעבודת התפילה – הדבקות בה'.

הקב"ה יצליח את דרכנו לעלות במעלות התפילה, ולזכות לידבק בו ית'.

כעבד לפני רבו באימה ביראה ופחד' וכו'. ושם הל' ה: 'תקון המלבושים כיצד מתקן מלבושיו תחילה ומציין עצמו ומהדר שנאמר השתחוה לה' בהדרת קודש, ולא יעמוד בתפלה באפונדתו ולא בראש מגולה ולא ברגלים מגולות אם דרך אנשי המקום שלא יעמדו בפני הגדולים אלא בבתי הרגלים'.

מעודי איוותה נפשי לדעת, למה לא תקנו קריאת המגילה גם לנס חנוכה כמו שתקנו לנס אסתר, דהרי גם בנס חנוכה יש מקום לאותו קל וחומר עצמו שהביאה הגמרא בפ"ק דמגילה (יד, א) מיציאת מצרים, דמה מעבדות לחירות אמרו שירה ממות לחיים לא כל שכן, והלא גם נס חנוכה היה ממות לחיים, וגזרת היוונים שהיה הלוח וקשה אז על ישראל בימים ההם היה עוד קשה ממיתה, דמלבד דהיו נתונים לחרב ושבי ומיתות משונות גם גזרו עליהם לעבוד ע"ז ולהעבירם על דעת קונם דהוא מר ממות, כאשר מצינו הגזרות השמדיות שהיו אז אשר עצמו מספר! והנראה לי לחדש בזה, דאין מקום להכרח זה של קריאת מגילה רק בנס אסתר דהיה נס שבח"ל ולא היה אפשר בו אמירת הלל, דאמירת הלל בודאי עדיף מקריאת מגילה, דהוא ממש כמו ביציאת מצרים אשר הוא עיקר מקור של כל הני חיובי השירה על הניסים האלה, ואי לאו דבנס אסתר אי אפשר בכך – היו מתקנים גם בנס אסתר אמירת הלל במקום תקנת קריאת מגילה, וכמו בחנוכה.

יד המלך' הלכות מגילה וחנוכה פ"ג ה"ה (עם קיצורים)